

8 Севрук Галина - художниця-керамістка, на знак протесту проти арештів вийшла із спілки художників, мешкає у м. Києві.

9 Семикіна Людмила - художниця-монументаліст, лауреат національної премії ім. Т. Шевченка, розробила декоративний український одяг. Добровільно вийшла із Спілки художників, живе у м. Києві.

10 Павуляк Ярослав - домашній український поет, працює у посольстві Чеської республіки, друкується на шпальтах українських газет та журналів. Закінчив літературний інститут ім. М. Горького в Москві.

11 Олицька Катерина Львівна - російська революціонерка, належала до партії есерів, репресована, померла у 1974 році в оселі Н. В. Суровцової, похована в м. Умані.

12 Дзюба Іван - письменник, літературний критик, автор книги «Приєднана чи возз'єднана». Був міністром культури, активний борець за справедливість, шістдесятник, публіцист.

13 Світличний Іван - поет, літературний критик, шістдесятник, був засуджений радянською системою, повернувся із заслання досить хворою людиною, помер у Києві.

14 Дідик Галина - член УПА, перебувала в її керівних органах, не змогла уникнути арешту. Померла в радянський час, невідомо, де похована. Влада не дозволила захоронити її тіло на кладовищі в м. Хрестинівці.

15 Сверстюк Євген - редактор газети «Наша віра», відомий поет, письменник, академік.

16 Світлична Надія - рідна сестра Івана Світличного, журналістка, емігрувала до Америки.

17 Фігнер Віра - російська революціонерка-народниця, народилася у дворянській сім'ї 1852 р. Ув'язнена в Петропавлівській фортеці. У вересні 1884 р. засуджена до смертної кари, яку було замінено довічною каторгою. Двадцять років Фігнер була в одиночному ув'язненні в Шліссельбурзькій фортеці. З 1906 р. жила за кордоном. У 1915 р. Фігнер повернулася до Росії.

18 Спогади Н. Суровцової. - Зб. Наука і культура України. Випуск 24. - К., 1990.

19 Шліссельбуржці - в'язні Шліссельбурзької фортеці. Це були народники.

20 Спогади Н. Суровцової.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ В.В.ТАРНОВСЬКОГО У 60 -80-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ: СПОГАДИ ПРАЦІВНИКІВ

(передмова та публікація І. Синельник)

Спогади - цікавий і важливий вид історичних джерел особистого походження. Вони подають інформацію через призму власне особистісних переживань, емоційно, можуть містити відомості, що не зустрічаються, приміром, в офіційних документах. Однак спогади не позбавлені суб'єктивізму і їх використання є доречним у комплексі з іншими видами історичних джерел. Спогади учасників подій, безпосередніх свідків цінні як джерело нових знань і як нова їх інтерпретація. Їх залучення до наукових досліджень є виправданим і при відтворенні історії різних організацій та установ¹.

Чернігівський історичний музей імені В.В.Тарновського протягом десятиріч залишається основним осередком музейної роботи в області. Етапним у роботі установи став кінець 60-х років, коли вперше за післявоєнний час була створена повнопрофільна історична експозиція. У 1979 році у музеї відкрита нова історична експозиція, що високо оцінена спеціалістами та відвідувачами і навіть відзначена дипломом Виставки народного господарства УРСР.² Вона стала підсумком багатопланової діяльності колективу у попередні часи. Тому 60-80-і роки XX століття викликають інтерес дослідників як період активної збиральницької, освітньої, наукової і методичної роботи.

Джерельна база, що дає уявлення про діяльність Чернігівського історичного музею у зазначений період, різноманітна. Її основу складають офіційні документи, щорічні звіти про роботу музею, які зберігаються у поточному архіві установи та в Державному архіві Чернігівської області, публікації у місцевій періодиці.

Автор пропонує увазі читачів спогади працівників музею - Віри Зайченко, яка очолювала відділ - музей народно-декоративного мистецтва, та Надії Чернявської, яка у 1970-1975 роках працювала заступником директора з наукової роботи. Окреслені основні напрямки діяльності культурно-освітньої установи, зокрема, збиральницька, виставкова та лекційна, співпраця з народними майстрами.

---

1. Див.: Історичне джерелознавство. - К.: Либідь, 2003. - С. 413 - 430.

2. Див.: Арендар Г., Лихачова С. Чернігівський історичний музей у 20-90-ті роки // Родовід. - 1996. - Число 2 (14). - С. 55.

Документ № 1. Спогади В. В. Зайченко

м.Чернігів

грудень 2004 р.

Віра Володимирівна Зайченко народилася у 1938 році в селі Масани Чернігівського району (нині - у межах міста Чернігова).

Закінчила історичний факультет Київського університету імені Т.Г.Шевченка. З 1968 по 1993 рік працювала в Чернігівському історичному музеї імені В.В.Тарновського. З 1978 року очолювала відділ історичного музею - музеї народно-декоративного мистецтва. Наукові інтереси пов'язані з розвитком народно-декоративного мистецтва Чернігівщини, зокрема вишивки. Нині - на заслуженому відпочинку.

Це було дуже цікаво, як свято. Ми всі горіли. Творчий процес був дуже яскравий. Дізналися, що в приміщенні церкви (Катерининська церква, пам'ятка архітектури поч. XVII століття. - Авт.) - планують відкрити виставку російської зброї. Звісно, що зброя з фондів історичного музею, але ніхто не дивився, чи є зброя, чи ні. Ми говорили, що така тематика не підходить, і почали пропонувати відкрити музей народно-декоративного мистецтва. Я пам'ятаю, що вже працювали над тематико-експозиційним планом, поселилися в приміщенні церкви, а в «Деснянській правді» був надрукований матеріал, що тут буде виставка зброї.

Головне нам було домогтися свого у керівництва - в обласному комітеті партії. Варто сказати, що я ніколи не була членом партії, але мушу низько вклонитися людям, які тоді працювали в обкомі. Нам допомогли. Військові частини доставили апарати, які сушили стіни, бо у церкві була вологість. Стіни повисували, відремонтували підлогу.

Я сама визвалася бути завідуючою цього відділу, хоч і не була членом партії, але призначили. Колектив у мене був «величезний»: Софія Григорівна Броніч, Тетяна Григорівна Куценко і художники з Києва. Треба було створити ТЕП, вивчити наші фонди, зібрати те, чого не вистачає.

Роботи було страшенно багато, я віддавала їй увесь свій час (робочий і неробочий). Мені було дуже приємно, що наш тематико-експозиційний план (він декілька разів обговорювався на методичній раді) без будь-яких зауважень був прийнятий до роботи. Нам дали з Києва бригаду художників, вони теж були зацікавлені в результаті. Якби хотіли лише заробити, то робота так би не велася. Експозицію готували з творчою вигадкою. Юрій Володимирович Зисличенко, який керував групою художників, вирішив зробити центричну композицію. Потім зрозуміли, що вона заважає, якщо увійти з вулиці. Але є вільні стіни. Це теж має значення. Архітектура відкрита - її можна спостерігати. Ми всі ніші заповнили.

Експозицію розділили на дві частини: дорадянський і радянський періоди, як у всіх історичних музеях. Ми багато їздили збирати експонати, звозили, відбирали, щоб показати найкраще. У фондах багато чого було, але не стільки, щоб вибирати. А ми хотіли продемонструвати лише найкраще. І працювали ми з великим задоволенням і про роботу домашню не думалося. Нам поставили мету, щоб у вересні відкрили експозицію (у 1978 році ми стали відділом історичного музею, що не має експозиції - готували її, а у вересні 1979 року повинні були відкрити). Але не встигли цього зробити.

Відкрили ми експозицію 21 грудня 1979 року. Приймало експозицію виїзне бюро обкому партії. Я цю подію не забуду ніколи. Що може бути крамольного у такому музеї, щоб проводити виїзне засідання? Люди, які мало знають про народне мистецтво, а тим більше, про оформлення, стали давати нам поради. І потім вони часто до нас приходили, коли супроводжували делегації, і питали: «Так ви не виконали наші побажання?» Я відповідала: «Ну так ніколи, так ніколи. Ніяк не можемо до того повернутися».

Виставок робили багато. А найяскравіше дійство було навесні 1979 року, коли на Пасху за день прийшли 1500 відвідувачів. Якби це трапилося сьогодні, мабуть, жодного експоната не залишилося б. Ми просто не в змозі були прослідкувати, щоб у нас нічого не забрали. Та жоден експонат не зник.

Музей мав великий вплив на виховання. Читали багато лекцій, робили і виїзні виставки - по селах, у школах, в училищах. І для дитячих садків проводили заходи. Робота кипіла, ми всі любили свою роботу. Незважаючи на тяжкі часи, музей вижив. Житиме і тепер, хоч, можливо, це приміщення заберуть. Та знайдуть нове, щоб єдиний в області музей народної творчості, крім музею ткацтва у Козельці, працював.

Коли ми працювали над експозицією, Владислав Григорович Бойко (у той час викладач, а потім директор Чернігівського музичного училища імені Ревуцького (Авт.) запропонував створити у музеї фольклорний ансамбль. Ідея була прийнята на ура. Це було у 1978 році. Якби були тільки музейні працівники, навряд чи у нас щось вийшло б. Було вирішено, що на базі нашого фольклорного ансамблю будуть проходити практику студенти музичного училища. Так об'єдналися наші сили. Ми багато вчили і фольклорних речей, і твори Моцарта співали.

Щедрували дуже весело. Ходили і по місту. У нас співали представники Будинку народної творчості. Концерти у музеї були дуже часто. Ансамбль «Джерело» з педінституту теж виступав.

Ідея екскурсії-концерту теж належить Владиславу Григоровичу Бойку. Він підказав, а я подумала, що є народні пісні (я знаю їх), що оспівують усі речі, представлені у нас, - це і скриня, і сорочка, і плахта, і колиска. Я підготувала екскурсію-концерт з виконанням пісень, пов'язаних з нашими музейними експонатами. Ця екскурсія користувалася популярністю, її часто замовляли іноземці. Це цікава робота для музеїв такого профілю.

Як експозицію відкрили, то вдома не бували. Якщо я не десь, то перу привезені речі. Все літо висіли в мене сорочки, рушники всюди розвішені. Тільки висушу, принесу - поїхала знов. Всі райони об'їздила, бо треба представити увесь регіон. У фондах багато було з Чернігівського та інших близьких районів. Мені доводилося багато їздити, щоб показати і підприємства.

Звертали на фабрики з листами, і нам надавали виставкові зразки. Це, зокрема, «Чернігівська фабрика імені 8 Березня», «Ніжинська фабрика імені 8 Березня», «Прилуцька фабрика імені 5 Грудня», «Дігтярівська фабрика художніх виробів імені 8 Березня». На всіх я побувала. Збирала не лише речі, а й відомості про майстрів. Творчим майстром на Чернігівській фабриці працювала Анна Іванівна Григоренко - відома вишивальниця - перша майстриня, яка почала відроджувати традиційне вишивальне мистецтво.

На фабриці лозових виробів я багато взяла. У них був асортиментний кабінет, де тримали найкращі вироби. Я майже все забрала в музей, вмовила їх. У нас експонувалося цікаве крісло, яке на фабриці виготовляли для кіностудії «Мосфільм» для фільму «Хождение по мукам». В асортиментному кабінеті зберігалося крісло-павук. Його зробив майстер з Количівки - Карпенко.

Багато майстрів приходили зі своїми першими виробами і показували їх, хотіли дізнатися мою думку. Як могла, розуміла, я їх наставляла, що краще, що гірше. З майстрами радилася, виставки робила персональні. Робила виставку для Анни Іванівни Григоренко до її 40-річчя, Наталії Василівні Черняк, Антону Гнатовичу Штепі, Анатолію Івановичу Калошину (різьбяр з Новгород-Сіверського). Івану Івановичу Бібіку робили декілька виставок. Василь Андрійович Гузій - також виставка була персональна - майстер з Прилук, що працював із соломкою. Це майстер, який був для нас відкриттям. З соломкою працював тоді Олександр Ферапонтович Саєнко. Твори Гузія відрізнялися від Саєнкових. У Саєнка були ламані лінії, а у Гузія - плавні (він різав соломку дрібніше, а тому виходило все плавно). Багато майстрів відкриті були завдяки музеєві. Ми їх шукали, вони на наші пошуки відгукувалися. Потім вони виростали. Так, Василь Андрійович Гузій став заслуженим майстром народного мистецтва.

Чи не перша моя виставка була з дерева. Поїхала в Новгород-Сіверський, там був сувенірний цех при лісгоспзагах, в якому працював майстром Анатолій Іванович Калошин. Я робила виставку, щоб показати традиції деревообробки. Мені також хотілося показати мистецтво учнів, що працюють під керівництвом Калошина. У майстрів робили закупки, відбирали твори і вдома, і на виставках. Це була одна з найважливіших ланок нашої роботи, адже треба було пропагувати майстрів та їхнє мистецтво.

Дуже багато їздили по області. Пропагували переважно наші колекції, з сучасними творами мало їздили. Нам видавали твори з фондів, дозвіл надавало управління культури (а зараз це можливо через міністерство). По місту - це різні навчальні заклади, а по селах - школи, ферми, контори. Залежно від пори року, якщо жінки працювали в полі, то виступали перед ними. У нас було завдання прочитати Гузію якомога більше лекцій. І ми були зацікавлені якомога більше їх організувати. Вимагали від керівників, щоб нам організовували аудиторії - на тракторному стані, на кагатах, на сінокосі. Ми об'їздили всю область. Експедиції дуже згуртовували наш колектив.

У 80-х роках у нас була велика експедиція спільно з Музеєм архітектури і побуту з Києва. Їхали так: Мена, Сосниця, Короп, Борзна, Талалаївка, Срібне і через Козелець повернулися у Чернігів. Ця експедиція дала матеріали по кожному району, і для себе зробила відкриття у вишивці, ткацтві, етнографії.

Надавали методичну допомогу у районах. За нашої допомоги відкривали ряд музеїв, зокрема, музей Героїв Дніпра у Радулі (Ріпкинський район. - **Авт.**), Музей Кирпоноса - у Вертіївці (Ніжинський район. - **Авт.**), Музей Подвойського - у Кунашівці (Ніжинський район. - **Авт.**) Багато музеїв робила по області.

Це була віддушина, така улюблена робота.

Архів автора

Документ № 2 Спогади Н. В. Чернявської

м.Чернігів

грудень 2004 р.

Надія Василівна Чернявська народилася у Чернігові у 1927 році. Закінчила історичний факультет Чернівецького університету.

У 1952 почала працювати у музеї. Очолювала відділ сучасності, а згодом радянський. З 1970 по 1975 рік працювала заступником директора з наукової роботи. Коло наукових інтересів пов'язане з історією Чернігівщини у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Нині - на заслуженому відпочинку.

Коли я прийшла працювати, музей знаходився там, де зараз бібліотека (Чернігівська бібліотека для юнацтва. - Авт.) Там розміщувалися дореволюційні відділи - первіснообщинного ладу та відділ капіталізму. А навпроти (- Будинок народної творчості. - Авт.) - у нас були радянські відділи, канцелярія. Коли була заступником директора, то переїхали до нового приміщення. У 1975 році я возила тематико-експозиційний план нової експозиції до Києва на рецензію.

Ми дуже багато уваги приділяли збиральницькій роботі. Коли я прийшла до музею і готували повнопрофільну експозицію, то об'їздили майже всю область. За роки роботи в музеї я відвідала всі райони і навіть переважно більшість сіл Чернігівщини. Проводили і групові збиральницькі експедиції. У нас була вантажівка, потім з'явився автобус. Запам'ятався один випадок: їздили з головним хранителем - Василем Івановичем Мурашком - десь чоловік чотири; побували в багатьох селах Борзнянського, Бахмацького районів, потім поверталися у Чернігів і зупинилися у Красному (село Чернігівського району. - Авт.). Біля машини швидко зібралися люди, ми розпитували, в кого які речі є, що цікаве. А місцеві хлопчики вирішили, що приїхали цигани і швидко розповсюдили новину у селі: «Цигани купують речі».

Як тільки я прийшла працювати в музей, заступником директора був Михайло Терентійович Яцура, музейний працівник від Бога. З ним ми поїхали в Батуринський район. У Батурині (четверо нас було чи п'ятеро) жили в готелі і там був наш «центр». Ми пішки ходили по цьому району, машини тоді ще не мали. По дев'ять - десять кілометрів ходили щодня. Ми стільки назбирали цікавих дореволюційних знарядь праці, вишиванок, одягу, що телефонували Левенку (Левенко Андрій Іванович Авт. - директор музею. - Авт.), аби надіслав машину, щоб вивезти усі речі. Він домовився, і ми повністю завантажили вантажівку.

У 1954 році мене призначили завідуючою відділом сучасності (післявоєнного періоду). Я розпочала збирати продукцію наших підприємств. У Чернігові легше було. Пішла на «музикалку» (Чернігівська фабрика музичних інструментів. Авт.), домовилася - нам привезли піаніно. Пішла на фабрику первинної обробки вовни - дали їхню продукцію. Але потрібно було представити і підприємства Ніжина, Прилук. Я поїхала в Прилуки одна. Там у Дігтірях була художня артіль імені 8 Березня. Від Прилук це досить далеко. Я доїхала попутними машинами - автобусів тоді не було. (Доречно сказати, що грошей на придбання речей у нас абсолютно не було). Вони дали багато виробів - навантажили два великі тюки (сорочки, плахти, килими) - зразки всієї продукції. Домовилися з водієм, він привіз на вокзал у Прилуки. Там залишили, а поїзд на Чернігів вночі - десь о третій-четвертій годині. А роки це були страшні: всякі «урки» ходили, у когось щось зникало. У такому сум'ятті я навіть не пам'ятала, як дійшла з чернігівського вокзалу додому. Ось так ми збирали речі.

Із співробітницею Марією Пилипівною Лук'яненко їздили в Ічнянський район. Ічня славилася гончарством. Ми зібрали багато матеріалів з сучасного гончарства, там проживала родина гончарів Пищенко. Привезли навіть дореволюційні роботи батька майстра. Вони зараз виставлені в Катерининській церкві. Ночували ми в однієї бабусі. Нам підказали, що в неї піч зверху викладена керамічними плитами - кахлями. Там був зображений двоглавий орел з датами виготовлення. Ви гадаєте, що ми не вмовили цю жінку? Працювати довелося сокирою. Все вийняти і привезти до музею. Щоправда, припічок зіпсували. Коли дивлюсь у музеї ці кахлі, завжди згадую, як довелося їх діставати.

Коли ми їздили групою, це завжди було цікаво: сперечалися, обговорювали, визначали, що викличе інтерес. Експедиції з Яцурою, Мурашком завжди були цікавими, особливо, коли з'явилася машина. Могли виїхати будь-куди.

Поряд з етнографічними експедиціями проводилися археологічні. Ними займалася Мотрона Автономівна Попудренко. Брала участь у всіх археологічних експедиціях. Вона сама археолог і мала зв'язки з Інститутом археології УРСР. Її завжди включали до складу експедицій.

Багато матеріалів збирали про громадянську війну, довоєнний період і, звичайно, про Велику Вітчизняну війну. Будучи заступником директора музею, я займалася цим періодом. У мене було величезне листування з нашими земляками - учасниками Великої Вітчизняної війни. Дуже багато ми зібрали матеріалів. Листувалися з Героями Радянського Союзу, учасниками партизанського руху. Видали декілька буклетів. Левенко примушував писати листи в усі кінці Радянського Союзу - і ми багато отримували матеріалів. Основні фонди Великої Вітчизняної війни були зібрані саме в цей час.

Збиральницька робота була особливо активною, набагато більшою, ніж видавнича. Багато уваги приділяли розробці експозиції. Сучасним співробітникам музею зараз дещо легше. Вирішили провести якусь виставку - підняли з фондів релігійні чи археологічні експонати. Ми ж такої можливості не мали. Церковні речі ми взагалі не могли показувати, хіба що з атеїстичним ухилом. Репресії ми показували і розказували, голодомору ми не показували, хоч і мали цей матеріал. Працювали зовсім в інших умовах. Стародруку також не могли показати. Парадоксально, у нас така величезна колекція стародрукованих книг, але виставити їх було не можна. Головний хранитель фондів Василь Іванович Мурашко доклав багато зусиль для їх збереження. Він організовував і декілька художніх виставок з наших фондів (ще до відокремлення художнього музею). Василь Іванович був дуже глибокою особистістю, надзвичайно добре знав фонди музею. Коли приїжджали дослідники з Києва чи Москви, то годинами міг розказувати.

Створення тематико-експозиційних планів - складна робота, бо історію Чернігівщини потрібно було показати на фоні історії СРСР та історії УРСР. Якби не намагалися, цього не можна уникнути. Підготовка тематико-експозиційних планів - тоді це була значна наукова робота. Старалися щось і видавати. Дослідження, присвячені історії Чернігова. Видавнича діяльність була не активною через те, що на той час існувало багато труднощів. У нас не було в Чернігові поліграфічної бази, все робилося через Київ. Там черги, спробуй пробийся. Коли ми видавали том «Чернігівська область», перше видання, то я часто їздила до Києва, бо розробляла карти і схеми Великої Вітчизняної війни та партизанського руху в області. Скільки я тоді сліз пролила: і те не так, і се не так. Уже повезли, затверджені Федоровим карти та схеми по партизанському руху Чернігівщини. Все-таки довелося переробляти. Коли готували цю роботу, я входила до складу групи, що працювала в архівах у Москві. Були представники з архіву, обласної бібліотеки імені Короленка. Хоч у виданні наші прізвища стоять у кінці, однак ми надали багато матеріалів.

Ще проводили велику лекційну роботу. У нас був план, скільки кожен науковий співробітник повинен прочитати лекцій протягом місяця. Ми читали, нас знали. Не було підприємства, організації, де б я не виступала з лекціями по Вітчизняній війні. Нас запрошували на різні збори активів, наради райкомів, обкомів. На виробництвах організовували виставки. Якась дата - ми робимо виставку, їдемо в район чи на підприємство, розповідаємо, проводимо екскурсії. Активна просвітницька робота, співпраця з школами - не проходило дня, щоб не було шкільних екскурсій. З усіма істориками міста я була знайома особисто. Ми підтримували зв'язки, організовували та підказували, які провести екскурсії.

Ми займалися і народними музеями, багато відкрили їх по області (в основному в школах). З Вірою Володимирівною Зайченко створювали перший музей Дружби народів у Сеньківці. Десь два тижні там працювали. Це було на початку 70-х років XX століття. Багато доводилося їздити у відрядження. Коли була заступником директора, менше їздила по селах, однак часто бувала у районах.

Працювала в архівах Івано-Франківська, Львова, Тернополя, Чернівців, Дніпропетровська, Харкова, Полтави. У Москву їздила в середньому раз на два роки, це були відрядження з метою збирання матеріалів. У Москві існувало Чернігівське земляцтво (дуже велике), десь 100 чоловік. Його створили вихідці з Чернігівщини - учасники жовтневої революції та громадянської війни. І ми туди їздили, записували на магнітофон спогади, збирали документи, фотографії. Нам дозволяв ці відрядження облвиконком. Коли я була заступником директора, то їздила на підвищення кваліфікації у Москву в Музей революції.

Земляцтво було створене після того, як багато реабілітовані і повернулися із Сибіру багато вихідців із Чернігівщини. Ми з ними зустрічалися - вони увійшли до складу земляцтва. Багато зібрали матеріалів про наших вчених-чернігівців, письменників, діячів культури. Наприклад, Юрій Збанацький усе, що видавав, передавав нам.

Архів автора